

Σεραφείμ Κόλλιας
Τοπογράφος Μηχανικός Ε.Μ.Π.

Παλαιά πηγάδια και δρόμοι περιοχής Κορωπίου

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ αφορά κυρίως την απλή καταγραφή των παλαιών κοινοχρήστων δημοτικών ή κοινοτικών πηγαδιών στην περιοχή Κορωπίου, και παράλληλα μια προσπάθεια για επισήμανση των παλιών δρόμων της περιοχής. Χρονικά η έρευνα ξεκινά απ' το 18ο αιώνα και φθάνει μέχρι και σήμερα. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να διασωθούν στοιχεία απ' το παρελθόν όσο αυτό είναι δυνατόν εν όψει της κοσμογονικής αλλαγής που γίνεται στα Μεσόγεια με το νέο αεροδρόμιο. Βασίζεται σε παλαιούς χάρτες περιηγητών (1), στο Γερμανικό αρχαιολογικό χάρτη του Kaupert (2), σε κρατικές αεροφωτογραφίες (3) που υπάρχουν από το 1937 (4) μέχρι σήμερα, και οπωσδήποτε στην προφορική παράδοση.

Εξετάζω από κοινού τα πηγάδια και τους δρόμους, διότι τα θεωρώ αλληλένδετα. Τα πηγάδια εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των διερχομένων, συνδέονταν με δρόμους ή μονοπάτια μεταξύ τους και με τους οικισμούς (5). Ευρίσκονται σε προσιτά σημεία, διασταυρώσεις δρόμων, αποτελούσαν δε απαραίτητο στοιχείο για την καλλιέργεια και τη ζωή της κάθε περιοχής.

Η περιοχή του Κορωπίου είναι από τις πλέον ανύδρους της Αττικής, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι απ' τα αρχαία χρόνια μέχρι τα νεότερα να προσπαθούν να εντοπίσουν τα υπόγεια ύδατα, να ανοίγουν πηγάδια, να διαμορφώνουν τον περιβάλλοντα αυτά χώρο, να διανοίγουν δρόμους που να οδηγούν σ' αυτά.

Αξίζει να αναφέρω ότι τα πηγάδια είναι μόνο για ύδρευση και όχι για άρδευση, λόγω της μικρής ποσότητας του νερού.

Αποδεδειγμένα αρχαία πηγάδια έχουμε σε περιοχές που υπήρχαν αρχαίοι δήμοι. Αυτά είναι ξεκινώντας από νότια: α) το πηγάδι του Αλυκού (5)· είναι το μόνο πηγάδι που είναι χρονολογημένο από επιγραφή που ευρέθη εκεί σε ανασκαφή, καθώς και το μόνο που έχει διατηρήσει την αρχαία ονομασία του «Αλυκός», β) το πηγάδι στα Μακριά Πεύκα, γ) στο Θήτι, δ) στο Κίτσι, ε) στο Βουρβάτσι, στ) Αγία Τριάδα Λαμπρικά, ζ) Άγιος Ιωάννης Λαμπρικά και άλλα. Όλα τα παραπάνω ευρίσκονται στον

ευρύτερο χώρο των δήμων Λαμπρών καθύπερθεν και υπένερθεν (6). Στον επίσης εξακριβωμένο δήμο Σφηττού (7) έχουμε το πηγάδι της Φουβάγιας, το πηγάδι στη θέση Καμάρι, το πηγάδι Κουβαρά, το πηγάδι του Προφήτη Ηλία και το πηγάδι του Φιλιάτι (Αγίου Δημητρίου Μπουρμπουτσάνας). Στον νεοανασκαφθέντα δήμο Ώας από την κυρία Όλγα Κακαβογιάννη (8), σημειώνω το πηγάδι του Τόχι, το οποίο συνδεόμενο με αρχαίο υδραγωγείο (έχει μελετηθεί απ' τον συμπολίτη μας καθηγητή κ. Σπύρο Λέκκα) έφερνε το νερό σαν πηγή στον οικισμό. Το εν λόγω υδραγωγείο εσώζετο μέχρι πριν από λίγα χρόνια και αποτελείτο από υπόγεια στοά ύψους 1,5-2 μέτρων, πλάτους δε 2 μέτρων, η οποία επικοινωνούσε με την επιφάνεια του εδάφους με μικρά πηγάδια που λέγονταν παντζές. Το ένα πηγάδι απ' το άλλο απείχε 40-50 μέτρα, ξεκινούσαν απ' το πηγάδι του Τόχι και μετά από 250 μέτρα η γαλαρία έβγαине στην επιφάνεια και το αυλάκι συνέχιζε για άλλο τόσο όπου σχημάτιζε έλος. Σε περιπτώσεις ετών με μεγάλες βροχοπτώσεις συνέχιζε για μήκος 1.000 μέτρων περίπου.

Στα βυζαντινά χρόνια έχουμε νέα πηγάδια, όπως το πηγάδι του Αγίου Δημητρίου (Σαρωνικού) (9), στο Μικρό και στο Μεγάλο Μετόχι (της Μονής του Αγίου Δημητρίου), στον Άγιο Γιάννη Λαμπρικά, το πηγάδι στο Σκουπέρι και άλλα.

Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, εκτός των προηγουμένων, οι κάτοικοι του χωριού Κουρσαλά, όπως ελέγετο το Κορωπί μέχρι το 1840, πυκνώνουν το δίκτυο των υπάρχοντων πηγαδιών όσο ήταν δυνατόν και το επέτρεπαν οι δυσμενείς συνθήκες της εποχής.

Μετά την απελευθέρωση, με την καθιέρωση του θεσμού της συνιδιοκτησίας ή των κοινοτικών επιτροπών, οι οποίες ήταν εκλεγμένες απ' όλους τους κατοίκους, η αρμοδιότητα της διάνοιξης, καθαρισμού και συντήρησης των πηγαδιών καθώς και των δρόμων ανατίθεται στις εν λόγω επιτροπές. Τότε έχουμε ένα πραγματικά σημαντικό έργο γύρω απ' την υδροδότηση. Ανοίγονται κοινοτικά πηγάδια σε όλες τις περιοχές με έξοδα της συνιδιοκτησίας. Σε μερικά δεν ευρέθη νερό, όπως η περιοχή Πάτημα (νέο αεροδρόμιο) ή το νερό δεν ήταν καλής ποιότητας. Καθαρίζονται τα παλαιά υπάρχοντα πηγάδια, διαμορφώνεται ο χώρος γύρω σε κοινόχρηστη χρήση για εύκολη πρόσβαση των ανθρώπων και των ζώων. Κάθε πηγάδι είχε κοινόχρηστη περιοχή ακτίνας 10-15 μέτρων κυριότητας της συνιδιοκτησίας, προφανώς παραχωρημένη ή αποζημιωμένη από τις όμορες ιδιοκτησίες. Τοποθετούνται μαρμάρινα στόμια όπου δεν υπήρχαν και πέτρινες ή μαρμάρινες γούρνες για το πότισμα των ζώων, από τις οποίες ελάχιστες σώζονται.

Καθ' υπόδειξη ορισμένων ευρέθηκαν και αξιοποιήθηκαν το πηγάδι του Αγίου Ιωάννη στο δρόμο Κορωπίου-Βάρης και το πηγάδι στο Καμάρι, τα οποία ήσαν καλυμμένα επιμελώς απ' τα αρχαία χρόνια.

Η επιτροπή συνιδιοκτησίας ανοίγει κοινόχρηστα πηγάδια και μέσα στον οικισμό του Κορωπίου, τα οποία εκτός των άλλων χρησίμευαν και για το πλύσιμο των ρούχων. Τέτοια πηγάδια ήταν στις ομώνυμες περιοχές-γειτονιές, όπως Λιέ-

πουρι, Βίτζι, Πλατυφέρι, Μπούρτζι, Μπιζάνι, Γκινιβέρδι, Παναγία, Καλογρέζα, Γκιμοντράσα, Κούπι, Σαλούρι, πηγάδι Πολίτη, πηγάδι Γκίκα και πηγάδι Λαμπρανού (βλ. Χάρτης 1). Αναφέρονται πολλά λαογραφικά στοιχεία, θρύλοι και παραδόσεις σε πολλά πηγάδια, αλλά η ανάλυση και παρουσίασή τους δεν εμπίπτει στο αντικείμενο της εργασίας μου.

Το δίκτυο των δρόμων σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία μπορούμε να το διαιρέσουμε σε τρεις κατηγορίες.

Α) Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι δρόμοι που ένωναν το Κορωπί με τα γύρω χωριά ή την Αθήνα, καθώς και άλλα χωριά μεταξύ τους αλλά με δρόμους που διήρχοντο απ' την κτηματική περιφέρεια Κορωπίου. Αυτοί οι βασικοί δρόμοι ελέγοντο «στράτες». Αυτοί ήσαν: 1) Ο δρόμος Κορωπί-Λιόπεσι μέσω των περιοχών Λιέπουρι – Τόχι – Φράττη – Γραμματικό – Καρελλά (σε κάθε περιοχή επί του δρόμου υπήρχε και το αντίστοιχο πηγάδι. Αυτό ισχύει για όλους τους δρόμους που θα αναφέρω). 2) Ο δρόμος Κορωπί-Λιόπεσι (στράτα της χώρας) μέσω των περιοχών Φούσα – Καρελλάς. Είναι ο κύριος δρόμος τα νεότερα χρόνια προς Αθήνα και σήμερα (Αθηνών-Λαυρίου). 3) Ο δρόμος Κορωπί-Μαρκόπουλο, περίπου στη θέση του σημερινού με μικρές αποκλίσεις, μέσω των περιοχών Παλιάμπελα – Ρδόκια – Σταμάλα. Στη Ρδόκια υπήρχε διακλάδωση που οδηγούσε απευθείας στον οικισμό Ντάγλα Μαρκοπούλου. 4) Ο δρόμος Μαρκόπουλο-Παιανία (στράτα της Κερατέας). Από Νησίζα – Πράρι – Σινιανιώτες – Μπότρα – Σκουπέρι – Λυκοτούμπανο. Την ίδια διαδρομή ακολουθεί ο νέος δρόμος που διανοίγεται σήμερα ως επαρχιακός Παιανίας-Μαρκοπούλου. 5) Ο δρόμος Κορωπί-Βάρη. Από περιοχή Πόρτσι – Κλώσσαρι – Λαμπρικά. Εκεί είχε δύο διακλαδώσεις, μία από Κιάφα – Θήτι (στράτα του Θήτι, διάβαση αρχαία με εμφανή ίχνη τροχιών στους βράχους για μεγάλο μήκος που ένωνε τους δήμους των Λαμπτρέων στην αρχαιότητα, σήμερα εγκαταλειμμένη) και συνέχιζε προς Κίτσι – Σούρεζα – Κόρμπι – Βάρη. Η δεύτερη (στράτα του Λαμπρικά). Από Άγιο Κωνσταντίνο Λαμπρικά – Καλύβιζες – Στέρνιζες – Ντούσι – Φούρεζι – Σκάρπεζα – Χέρωμα – Βάρη. 6) Ο δρόμος Κορωπί-Λουμπάρδα και Βάρκιζα Αλκού (Αγία Μαρίνα). Από Πόρτσι – Τζίμα – Μπότα – Ξερέα (στράτα του Ξερέα) – Πράρι – Νούτσι – Μικρό Μετόχι – Κορίτες – Πηγάδι Αλκού – Λουμπάρδα (στράτα του Αλκού). Στην περιοχή Μικρό Μετόχι υπήρχε μία διακλάδωση που οδηγούσε από το Μεγάλο Μετόχι – Ξελαφτάκι στον Άγιο Δημήτριο (Αλκού). 7) Ο δρόμος Κορωπί-Καλύβια (στράτα της Προφάρτας). Από Πόρτσι – Τζίμα – Προφάρτα – Μύρτεζα – Καλύβια. 8) Ο δρόμος από Βάρη προς Όλυμπο Λαυρεωτικής (στράτα της Έλυμπος). Από Βάρη – Κόρμπι – Σούρεζα – Κίτσι – Τέφλι – Χαβάρα – Μακριά Πεύκα – Μακιλιάρι – Κορίτες – Κιάφα Φράγκου – Μεγάλο Μετόχι – Πλαγιές – Ξελαφτάκι – Σταυρανό (Καλυβίων) και λοιπά. Η παραπάνω διαδρομή είναι ένας απ' τους αρχαίους δρόμους προς Λαύριο και Σούνιο. Τον 19ο αιώνα ήταν σε μεγάλη χρήση για όσους επήγαιναν από παραλία προς το Σούνιο. 9) Ο δρόμος Κορωπί-

Αθήνα μέσω Υμηττού (πέρασμα της Ντούκας). Μετά τον καθορισμό της θέσης του δήμου Σφηττού στη θέση Χριστός, η διαδρομή πρέπει να ταυτίζεται κατά μεγάλο μέρος με την αρχαία Σφηττία οδό. 10) Ο δρόμος Κορωπί-Σπάτα όπως είναι διαμορφωμένος και σήμερα. 11) Ο δρόμος Κορωπί-Άγιος Πέτρος Σπάτων και εν συνεχεία προς Ραφήνα και Μαραθώνα μέσω των περιοχών Βίντζι – Πράρι – Κλήσα Κούκιε (Κόκκινη Εκκλησία) και λοιπά. 12) Ο δρόμος προς Παναγία Βαραμπά και Βραώνα (στράτα της Βραώνας) διαμέσου Αγίων Αναγύρων, Κοκκιναρά και λοιπά.

Β) Η δεύτερη κατηγορία δρόμων ένωνε περιοχή με περιοχή με διασταυρώσεις σε κομβικά σημεία όπου υπήρχαν συνήθως πηγάδια.

Γ) Η τρίτη κατηγορία είναι οι μικροί αγροτικοί δρόμοι, συνήθως αδιέξοδοι, που εξυπηρετούσαν τις καλλιεργητικές ανάγκες των κτημάτων.

Όλοι οι παραπάνω δρόμοι έτεμναν τις ιδιοκτησίες πλαγίως και σπάνια κάθετα, απόδειξη ότι προϋπήρχαν της διανομής των κτημάτων, η οποία έγινε το χρονικό διάστημα 1830-1840. Μετά απ' αυτή τη δεκαετία οι διανοιχθέντες δρόμοι ήσαν κάθετοι με τα όρια των κτημάτων ή παράλληλοι, τακτική που ακολούθησαν και οι επίσημες κρατικές διανομές μοναστηριακών κτημάτων το 1929.

Περί το 1860 διανοίχθηκαν οι δρόμοι Λιόπεσι-Κορωπί-Μαρκόπουλο και Λιόπεσι-Μαρκόπουλο στις θέσεις που είναι σήμερα. Το 1932-1940 διανοίχθηκαν οι νέοι δρόμοι προς Βάρη, Λουμπάρδα, Άγιο Δημητρίου Αλυκού, με ευθείες γραμμές μεγάλου μήκους. Χαρακτηρίστηκαν ως επαρχιακοί το 1955, πλην της οδού Παιανία-Κορωπί-Μαρκόπουλο, η οποία εντάχθηκε στο εθνικό δίκτυο. Το 1955 επίσης διανοίχθηκε η νέα παραλιακή λεωφόρος Βουλιαγμένης-Σουνίου, χαρακτηρισθείσα ως εθνική οδός.

Μέχρι το 1948, οπότε διελύθη η συνιδιοκτησία, κάθε δρόμος και πηγάδι διανοίγεται σε καίρια σημεία έπειτα από πολλή σκέψη και μελέτη. Εξυπηρετούντο όσο το δυνατόν περισσότερες ιδιοκτησίες και από την ρυμοτόμηση εθίζοντο ισομερώς. Έκτοτε η ασυδοσία και ο κερδοσκοπισμός επικράτησαν. Χιλιάδες δρόμοι ελάχιστου πλάτους και μήκους κομμάτιασαν τη γη σε πολύ μικρά τμήματα, με τα γνωστά αποτελέσματα.

Τα πηγάδια δεν είχαν καλύτερη τύχη. Έχω καταγράψει συνολικά εξήντα επτά πηγάδια στα διοικητικά όρια του Κορωπίου (βλ. Χάρτη II). Απ' αυτά είκοσι δύο έχουν καταστραφεί και εξαφανιστεί στο χρονικό διάστημα 1950-1970. Επτά πηγάδια από τα σημαντικότερα επίσης κατεστράφησαν στο διάστημα 1980-1990, για διαιρέση αγροτικών οδών, διευκόλυνση της κυκλοφορίας των αυτοκινήτων και από λανθασμένη αντίληψη και εκτίμηση ορισμένων. Σώζονται σε κακή κατάσταση τριάντα οχτώ πηγάδια, που έχουν αφεθεί μόνο στη φροντίδα των περιόικων.

Προτείνω να χαρακτηριστούν διατηρητέα μνημεία του παρελθόντος ως ελάχιστο δείγμα σεβασμού στους προγόνους μας και ως αναγνώριση του αγώνα του Κορωπιώτη και Μεσογειήτη αγρότη για επιβίωση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΧΑΡΤΗΣ Ι

----- Όρια περιφέρειας δήμου Κορωπίου

1. Άγιος Δημήτριος Αλυκού
(εκτός περιβόλου ιερού ναού)	31. Παπαμιχάλη (μοναστηριακό)
2. Άγιος Δημήτριος Αλυκού
(εντός περιβόλου του ιερού ναού)	32. Γκινιβέρδι
3. Μεγάλο Μετόχι (δύο πηγάδια)	33. Μπούρτζι
4. Κιάφα Φράγκου	34. Μπιζάνι
5. Πηγάδι Αλυκού	35. Κ. Πλατεία
6. Μακριά Πεύκα	36. Πλατεία Γκίκα
7. Πηγάδι Ζήση	37. Καλογρέζα
8. Μικρό Μετόχι	38. Λιέπουρι
9. Νταριβήρι	39. Βίτζι
10. Κίμινι – Πράρι Αλυκού	40. Παπανικόλα (Πάτημα)
11. Θήτι	41. Φράττη
12. Κίτσι	42. Τόχι
13. Βουρβάτσι	43. Άγιος Γεώργιος Κουρσαλά
14. Ξερέα	44. Καυσοπίτι
15. Πούσι Καλμπι (Σάπιο Πηγάδι)	45. Μελίσσια Υμηττού
16. Άγιος Ιωάννης
(πλησίον του ιερού ναού)	46. Σιν Πάλλη Υμηττού (Άγιος Παύλος)
17. Άγιος Ιωάννης (επί της
λεωφόρου Βάρης-Κορωπίου)	47. Σέσι
18. Κλώσσαρι	48. Προφήτης Ηλίας
19. Αγία Τριάδα	49. Πούσι (πηγάδι) Κουβαρά
20. Καλύβιζες (δύο πηγάδια)	50. Καμάρι
21. Ραψανάς	51. Λάκιζες
22. Άγιος Νικόλαος	52. Φουβάγια
23. Πόρτσι ή Σφαγεία	53. Μύρτεζα
24. Ρδόκια	54. Προφάρτα
25. Σταμάλα	55. Σούρεζα
26. Σκουπέρι	56. Πούσι Κατούντι
27. Ζήκου	57. Πλατυφέρι
28. Σαλούρι (μύλος Ντάβαρη)
(καταστράφηκε με τη διάνοιξη
της Αττικής Οδού – παράκαμψη
Κορωπίου το 2000)	58. Πράρι
29. Κούπι	59. Καρελιώτη
30. Γκιμοντράσα	60. Γραμματικό
	61. Κλήσα Κούκε – Πράρι
	62. Ρέντη
	63. Μανδραγούρα
	64. Παναγία
	65. Άνω Καρελλά
	66. Στρογγύλι (δύο πηγάδια)
	67. Χαβάρα

Σημείωση: α) Τα υπ' αριθμόν 7, 25, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64 έχουν καταστραφεί στο χρονικό διάστημα 1950-1965. β) Τα υπ' αριθμόν 4, 15, 23, 26, 29, 31, 42 έχουν καταστραφεί στο χρονικό διάστημα 1980-1990.

ΧΑΡΤΗΣ II

===== Εθνικοί και επαρχιακοί οδοί
 ----- Αγροτικό ή δημοτικό δίκτυο δρόμων
 ----- Όρια περιφέρειας Κορωπίου
 Πηγάδια

Πηγάδι «Καμάρι».

Πηγάδι παλαιού χωριού «Φιλιατή»
 (Αγ. Δημήτριος) «Πούσι Κατούντι».

Πηγάδι «Λάκιζα».

Πηγάδι «Κουβαρά».

Πηγάδι «Θήτι».

Πηγάδι «Σαλούρι» (μύλος Ντάβαρη).

Πηγάδι «Σαλούρι» (μύλος Ντάβαρη).

Πηγάδι «Ρδόκια».

Πηγάδι «Μακριά Πεύκα».

Πηγάδι «Βουρβάτσι».

Πηγάδι Αγίου Δημητρίου Αλυκού.

Πηγάδι «Νταριβήρι».

Πηγάδι «Ξερέα».

Πηγάδι «Μεγάλο Μετόχι».

Πηγάδι «Μικρό Μετόχ».

Πηγάδι Αλυκού.

Πηγάδι Αγίας Τριάδας-Λαμπρικά.

Πηγάδι Αγίου Ιωάννη-Λαμπρικά.

Πηγάδι Αγίου Γεωργίου-Κουρσαλά.

Πηγάδι «Φουβάγια».

Χάρτης Kaupert 1882 (Cist: πηγάδι).

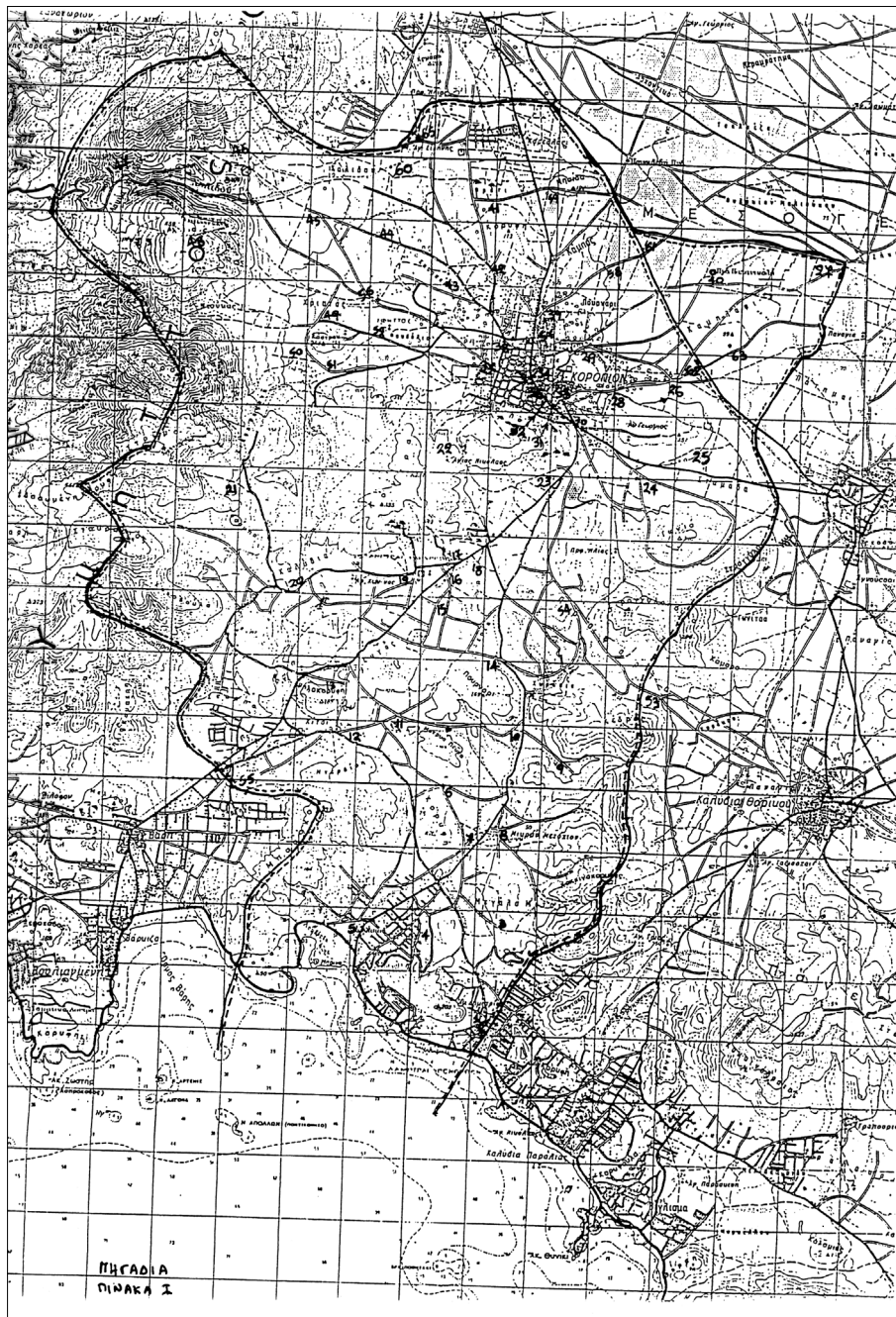
Αεροφωτογραφία έτους 1937 περιοχής «Μικρό Μετόχι». Στο κέντρο του αγροτικού οικισμού το πηγάδι.

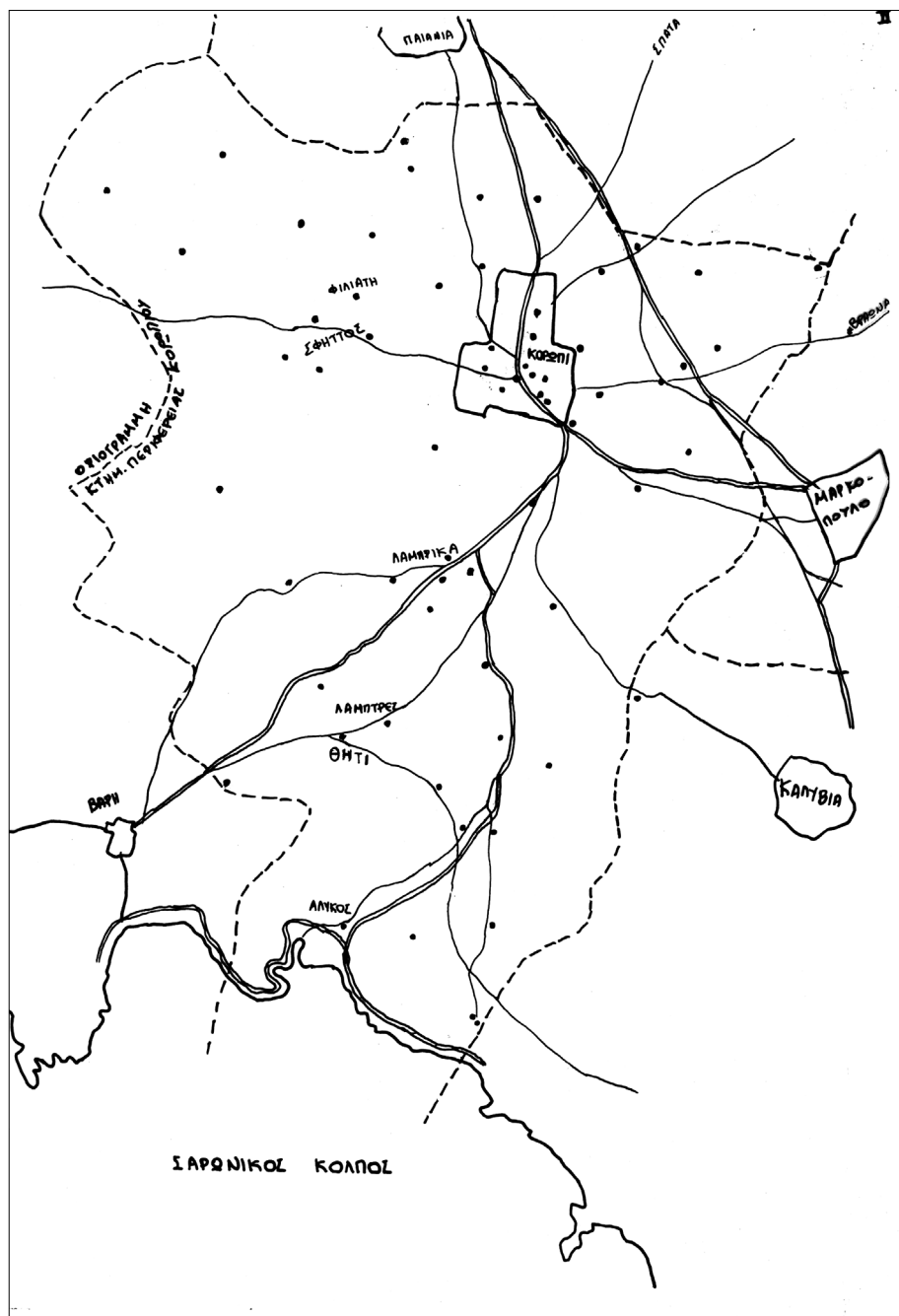
Αεροφωτογραφία έτους 1959 (στο κέντρο το πηγάδι της Γκιμοντράσας – σήμερα πλατεία 9/10/44).

Αεροφωτογραφία έτους 1959 περιοχής «Λιέπουρι». Διακρίνεται το πηγάδι με είκοσι περίπου γούρνες.

Χάρτης Γ.Υ.Σ. με τα όρια της κτηματικής περιφέρειας Κορωπίου
και τα σημεία των δημοτικών πηγαδιών.

Παλαιοί δρόμοι περιοχής Κορωπίου.